

VI. Szegedi Jogtörténeti Napok
báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából

VI. Szegedi Jogtörténeti Napok

**báró Eötvös József születésének 200.
évfordulója alkalmából**

Szeged, 2014.

VI. Szegedi Jogtörténeti Napok
báró Eötvös József születésének 200. évfordulója
alkalmából

Szerkesztette:
VARGA NORBERT

ISBN 978-963-306-392-7

A kötet az OTKA K81512 kutatási program támogatásával készült

Kiadó:
Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
Magyar Jogtörténeti Tanszék

Szeged, 2014

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	7
BATÓ SZILVIA „Ahol társaság létezik, ott büntető törvényeket is találunk...”.....	9
BEKE-MARTOS JUDIT Eötvös József és az összehasonlító jog.....	37
CSÁSZÁR KINGA Eötvös József és az intézményes nevelés Somogyban.....	49
HERGER CSABÁNE A közszerzemény megosztása a paraszti népréteg körében Baranyában 1848 után.....	67
HOMOKI-NAGY MÁRIA „A gonoszok hatalma nem bennök, hanem a jók gyengeségében fekszik ...”.....	97
KÉPESSY IMRE Eötvös József reformtörekvései a felsőoktatás területén.....	109
KONCZ IBOLYA KATALIN Az oktatás, mint az állam feladata – Eötvös nézetei a művelődéshez való jogról.....	121
NAGY JANKA TEODÓRA A népiskolai közoktatás tárgyában született 1868. évi XXXVIII. törvénycikk jogi kultúrtörténeti hatásai a népi írásbeliség tükrében.....	129
NAGY NOÉMI A nyelvhasználat szabályozása a 19. századi Magyarországon.....	137
PETRASOVSKY ANNA Eötvös József, a Szibenliszt tanítvány.....	151
STIPTA ISTVÁN Adalékok Eötvös József önkormányzat-védő felfogásához.....	157
SZABÓ ISTVÁN Egy elfeledett vallásügyi törvény Eötvös József miniszterségének idejéből.....	165
VÖLGYESI LEVENTE Eötvös József egyházpolitikai tevékenysége és a kultúrharc.....	173

NAGY NOÉMI*

A nyelvhasználat szabályozása a 19. századi Magyarországon¹

Jelen tanulmány a hosszú 19. század Magyarországnak nyelvhasználatra vonatkozó jogi szabályozását értékeli *a korszak nyugat-európai nyelvi jogalkotásának tükrében*. Ehelyütt nem vállalkozom sem a nemzetiségi-nyelvi kérdés teljes körbejárására, sem a jogalkalmazás vizsgálatára; céloom nem több, mint a vizsgált időszak nyelvi-kisebbségi jogalkotásáról a magyar tudományos életben kialakult meglehetősen komor kép *árnyalása*. Ezt a képet leginkább az 1868-as nemzetiségi törvény végrehajtásának hiányosságai, valamint a magyar nyelv oktatásának kötelezővé tétele határozzák meg, alig méltatva a kortársak által sokra tartott szabályozás érdemeit.

Az alábbiakban arra kívánok rávilágítani, hogy a nemzeti egyenjogúság tárgyában született 1868. évi XLIV. törvénycikk, valamint a népiskolai közoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a korabeli európai nyelvi jogalkotás előremutató példáinak tekinthetők, különösen egyes nyugat-európai országokéval összehasonlítva. A nyelvi-kisebbségi – a 20. század előtt használatos terminológiával élve: nemzetiségi – kérdés eltérő megközelítése nyilvánvalóan a történeti fejlődés különbözőségében rejlik, amelynek ismerete kívánatos és hasznos. Ugyanakkor nem kevésbé fontos leszögezni, hogy az eltérő történelmi pálya a végkifejlet (esetünkben a 19. századi nyelvpolitika) értékelésén, valamint az összehasonlítás során kapott eredmények igazságán nem változtat.

I. Eötvös József nézetei a nemzetiségi kérdésről

Mivel jelen tanulmány egy *Eötvös József* születésének 200. évfordulójára szervezett konferencia kötetében kapott helyet, ezért talán nem felesleges röviden vázolni *Eötvös*-nek a témában kifejtett álláspontját. *A nemzetiségi kérdés* c. könyvét azzal a megállapítással kezdi, miszerint „nincs ország, melynek helyzetére a nemzetiségi kérdés elhatározóbb s általánosabb befolyást gyakorolna”, mint korának Magyarországa. Ez nagy horderejű kijelentés, hiszen a 18. század végéig a nemzetiségi kérdés nem jelentkezett

* Doktorjelölt, PTE Állam- és Jogtudományi Kar

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

nálunk:² „A magyar birodalom már keletkezésénél különböző nemzetiségeket foglalt magában [...] Feltűnő csak az, hogy a helyzet [...] később is ugyanaz maradt [...] [A]zon pillanattól, melyben a kereszténység behozatott, a mohácsi vészig nem találunk törvényt..., melyből csak a legtávolabbi szándok tűnnek ki, hogy az ország különböző nemzetiségei egygyé olvasszanak, vagy azoknak bármelyike elnyomassék. [...] Mintha a nézet, melyet szent István fiának adott tanácsaiban kimond, hogy «egy nyelvű s szokású ország gyenge!» [...], utódai által kormányzási szabályul fogadtatott volna el: a királyi hatalom nem az ország különböző népeinek assimilatioján dolgozott, sőt inkább abban kereste feladását, hogy a birodalom egyes részeinek sajátosságai feltartatván, a viszony, melyben azok a koronához állanak, ne változzék meg.” A török hódítás és a Habsburg-ház uralma alá kerülés „szinte nem változtatták meg e tekintetben helyzetünket. A nagy ellentét, mely a kereszténység s izlam között létezett, háttérbe szorított minden egyebet s így a külön nemzetiségi érdekeket is.” Így tehát „e hon külön ajkú lakói nyolcz századon át egy ország polgárainak érezték magokat, kik nyelvökre nézve slávok, oláhok, németek maradtak, de soha egy perczig nem szüntek meg magyarok lenni...”³

Eötvös szerint Magyarország a 18. század szellemi mozgalmaiban kevés részt vállalt, így sem a népszuverenitás, sem az egyenlőség eszméi nem gyakorolták azt a hatást a nemzetiség eszméjének kifejlődésére, amelyet más országokban láthattunk.⁴ A helyzet a 18-19. század fordulóján változott meg gyökeresen, amelyet *Eötvös* öt tényező együtthatásának tulajdonít. Először: „a haladás, melyet e hazában lakó külön ajkú népek a civilisatióban tettek”, s amely elsősorban a nemzetiségi nyelv és irodalom művelésében öltött testet. Másodsorban: „a szomszéd országokban történt nemzetiségi mozgalmak s a faj- és nyelvbeli rokonság, melyben hazánk polgárainak egy része ezen országok népeivel áll”. Harmadsorban: „a diák nyelvnek a törvényhozás és közigazgatás körében elhagyása, mely által az ország magyarúl szóló polgárai oly előnyben részesültek, mellyel előbb nem bírtak” (kiem. N. N.). Negyedsorban: „a politika mezején tett gyors haladás”. Tudniillik, noha jogi értelemben nem volt különbség az egyes nemzetiségekhez tartozó személyek között, a privilegizált osztályok nagyobb része ténylegesen a magyar nemzetiséghez tartozott, így a nemes és nem-nemes közötti ellentét felerősítette a nemzetiségi konfliktust. Végül: a „befolyás, melyet democraticus átalakulásunk óta e hon minden ajkú s nemzetiségű lakói a közügyekre nyertek”.⁵

² Ezt Romsics is megállapítja: „Ahogy a *nobilis Hungarus* az egész nemességet, a nemesség egyetemét jelentette nyelvi és származási különbségekre való tekintet nélkül, úgy [...] a *hungarus* is az ország minden lakosára vonatkozott. A feudális magyar államjog, amely oly mély szakadékot vont nemes és nem nemes közé, magyar és nem magyar között semmiféle különbséget sem tett. A 18. század előtti Magyarországon nemzetiségi kérdés tehát egyszerűen nem létezett.” ROMSICS IGNÁC: *Nemzet és állam a modern magyar történelemben*. In: Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002. 7–8. pp.

³ EÖTVÖS JÓZSEF: *A nemzetiségi kérdés*. Ráth Mór, Pest, 1865. 17–23. pp.

⁴ Erről a hatásról szól Eötvös másik elvülhetetlen munkája, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. I-III. kötet. Révai testvérek, Budapest, 1902.

⁵ EÖTVÖS 1865, 24–25. p.

II. A nyelvhasználat szabályozása a 19. század első felében: a magyar államnyelv bevezetésének története

Az Eötvös által harmadikként említett tényezőre, jelesül a latin (és a német!) helyett a magyar mint hivatalos nyelv bevezetésére részletesebben is ki kell térnünk, hiszen a 19. század első felének nyelvi jogi helyzetét az ezért való küzdelem határozta meg. Vizsgálódásunk itt visszanyúlik a 18. század utolsó évtizedéig.

A magyar nyelv államnyelvvé válása 1790-től – hangsúlyosabban 1830-tól – 1844-ig, az uralkodótól apránként elnyert engedmények sorozataként, több lépcsőben valósult meg. Fontos megjegyezni, hogy ezek a törvények túlnyomó részt az anyaországra („intra fines regni Hungariae”) vonatkoztak, a kapcsolt részekre, azaz a Horvát-Szlavon-Dalmát társországoakra, valamint Erdélyre és a határőrvidékre nem.

Elsőként az 1790/91. évi XVI. törvénycikk⁶ mondta ki, hogy „a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.” A törvény II. József 1784-es nyelvi reformjának ellenhatásaként született, amely a latint a némettel kívánta felváltani a birodalom egész területén. Az egyetlen körmondatból álló program jellegű normában az uralkodó biztosította a rendeket, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni”, valamint magyarnyelv-tanárok kinevezését irányozta elő a gimnáziumokban, akadémiákon és a magyar egyetemen. A kormányszéki ügyek intézése terén egyelőre fenntartotta a latin nyelv használatát.

A magyar nyelv tanításáról és használatáról szóló 1792. évi VII. törvénycikk a magyar királyság területén rendes, a kapcsolt részekben rendkívüli tantárgyként írta elő a magyar nyelv oktatását, hogy bizonyos idő elteltével „közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik [...] a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják”. Ugyanakkor arra a kérelemre nézve, „mely szerint a királyi helytartó-tanács azon vármegyéknek, melyek magyar nyelven teendik fölterjesztéseiket, ugyanazon ügyekben magyarul válaszoljon”, csak újabb ígéret érkezett: ennek mikéntjéről egy bizottság fog a legközelebbi országgyűlés elé jelentést terjeszteni.

A Ferenc császár-féle „kabineti abszolutizmus” idején szinte teljesen elsikkadt a magyar nyelv hivatalos használatának ügye.⁷ A külpolitikai vereségek hatására megnyílt osztrák monarchia a magyar nyelv használatáról szóló 1805. évi IV. törvénycikkben mindössze az alábbiakat engedélyezte: az Ófelsége, valamint a magyar királyi kancellária elé terjesztendő feliratokat hasábosan – magyar és latin nyelven – kell szerkeszteni; a törvényhatóságok a helytartótanáccsal magyarul levelezhetnek; a perek magyarul megkezdhetők, de a Kúrián még latinul kell őket befejezni. Végül a király ígéretet tett a magyar nyelv mint rendes tantárgy felvételére vonatkozó 1792-es rendelkezés végrehajtásának foganatosítására.

A nemzeti nyelv használatáról szóló 1830. évi VIII. törvénycikk értelmében a helytartótanács most már kötelezően magyarul válaszol a törvényhatóságoknak, és a Kúria a hozzá magyar nyelven fellebbezett perekben magyarul határoz. A kerületi táblák, a

⁶ A tanulmányban hivatkozott magyar törvények forrása: *Corpus Juris Hungarici: a törvényekbe zárt történelem*, elektronikus dokumentum, KJK Kerszöv. 2000.

⁷ L. SZEKFŰ GYULA: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926. 62–104. pp.

vármegyei és a városi bíróságok, valamint a szentszékek előtt folyó pereket „szabad lesz [...] magyar nyelven vinni; de az említett bíróságok, melyeknél tudniillik a magyar nyelv eddig nem volt használatos, a perekben akár magyar, akár latin nyelven határozhatnak”. A törvény arról is rendelkezett, hogy magyarnyelv-tudás nélkül ezentúl nem lehet közhivatalt betölteni (a szolgálatban lévők ez a szabály nem érinti), valamint 1834 után ügyvédi vizsgát tenni.

A magyar nyelvről szóló 1836. évi III. törvénycikk a törvények két nyelven, latinul és magyarul történő szerkesztését írta elő, kétség esetén a magyar változat az irányadó. Inentől kezdve a királyi Ítéltábla előtt is folyhatnak magyarul a perek, és a királyi udvari főtörvényszék ezekben magyarul kell határozzon. A törvény rendelkezett a magyar nyelvű hiteles kiadások és anyakönyvezés lehetőségéről, valamint az aradi oláh pap- és tanítóképző intézetben magyar nyelvi tanszék felállításáról.

A magyar nyelvről szóló 1840. évi VI. törvénycikk értelmében az országgyűlés és a világi törvényhatóságok feliratai kizárólag magyar nyelven íródnak; a királyi helytartótanács leiratait és körleveleit kötelezően magyarul küldi ki; a világi törvényhatóságok egymással, valamint az egyházi törvényhatóságokkal és a magyar ezredek kormányaival magyarul leveleznek; az udvari kamara a hozzá magyar nyelven író törvényhatóságokkal ugyanazon nyelven levelez. Hároméves határidővel ott is magyarul kell vezetni az anyakönyveket, ahol a szertartás nyelve nem a magyar; egyházi szolgálatba – valláskülönbségre tekintet nélkül – ezentúl csak magyarul tudó személyek választhatók.

A magyar nyelv és nemzetiségről szóló 1844. évi II. törvénycikk az országgyűlés, a törvénycikkek, a magyar udvari kancellária által kibocsátott iratok, a királyi helytartótanács tárgyalásai és jegyzőkönyvei, valamint az ítélszékek nyelvét – immáron „kirekesztőleg” – a magyart határozta meg. A horvátoknak megengedték, hogy még hat évig latinul szólhassanak az országgyűlésen. A királyi rendelkezéseket tett a magyar közoktatási nyelv bevezetése iránt is (az oktatásügy ebben az időben még a felségjogok közé tartozott).

Az osztrák monarchiával vívott hatalmi harcok közepette nem vonhatjuk kétségbe a magyar nyelv hivatalos pozíciójáért folytatott küzdelem létjogosultságát, ugyanakkor a nemzetiségek nem vették jó néven saját nyelveik negligálását. Mindez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a 19. század közepén Magyarország 13 millió lakosából mindössze 5,4 millió fő, tehát a népesség mintegy 40%-a volt magyar nemzetiségű. A „maradék” 60%-ból 2,5 millió a román; 1,8 millió a szlovák; 1,5 millió a német; 1 millió a szerb; 0,5 millió a ruszin; 0,5 millió pedig egyéb nemzetiséghez tartozott.⁸ Azt is látnunk kell azonban, hogy a 19. század elején az államnyelv (még ha nem is így hívták) alaposan meggyökeresedett intézmény volt Nyugat-Európában: Angliában az 1362-es *Statute of Pleading*, Franciaországban az 1539-es *Villers-Cotterêts-i ordonnance*, Spanyolországban pedig a *Nueva Planta* dekrétumok (1701-1716) írták elő legkorábban az angol, a francia, illetve a spanyol nyelv kizáróla-

⁸ BALOGH SÁNDOR (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek: a magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848-1993*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. 5. p.

⁹ Sőt, a kasztíliai nyelv Kasztíliaiban már a 13. század elejétől kezdve *de facto* hivatalos nyelv volt. L. FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, INÉS: *Las lenguas del rey: Del latín a las lenguas vernáculas en las cancellerías regias de la Península Ibérica*. In: Martínez Sopena, Pascual – Rodríguez López, Ana (szerk.): *La construcción medieval de la memoria regia*, Universitat de València, 2011. 325–363. pp.

gos használatát a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban.¹⁰

Az 1848. áprilisi törvények közül kettő érintette a nyelvhasználat kérdéskörét. Az országgyűlési követek választásáról szóló V. törvénycikk a passzív választójog feltételül szabta a magyar nyelv ismeretét (3.§), a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról szóló XVI. törvénycikk pedig a megyei bizottmányok és gyűlések tanácskozási nyelveként Magyarország területére nézve egyedül a magyart határozta meg (2. § e) pont).

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc során mélypontra süllyedt nemzetiségi viszonyból¹¹ kiütkeresést jelentett a Szegeden üléselő országgyűlés által 1849. július 28-án elfogadott határozat, amely „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése” érdekében fontos nyelvi rendelkezéseket fogalmazott meg. „Országlati, közigazgatási, törvénykezési, hadiügyekben mint diplomatikai nyelv a magyar használtatván”, egyebekben *szabad nyelvhasználatot biztosított*. Ez pontosabban a következőket jelentette: a községi és törvényhatósági tanácskozásokon mindenki akár magyarul, akár anyanyelvén szólhat; a községi jegyzőkönyveket szabad választás szerinti nyelven vezetik (ez az ún. községi nyelv), a törvényhatóságokét pedig magyarul, illetve a lakosság számának felét meghaladó nemzetiség nyelvén is. Ugyanezt a szabályt irányozták elő az esküdtszékek és az első bíróságú törvényszékek előtti eljárásokra is a szóbeli eljárás behozatala esetére. Az elemi iskolákban a községi, illetőleg az egyházi nyelv fog használtatni, folyamodványát pedig mindenki anyanyelvén is bárhová benyújthatja. Sajnálatos módon a határozat a szabadságharc bukása miatt nem kerülhetett végrehajtásra, haladó rendelkezéseit félresöpörte a császári önkény.

III. A nyelvhasználat szabályozása a 19. század második felében: a nemzetiségi törvény és öröksége

Az 1849-es képviselőházi határozat szellemisége nem tűnt el nyomtalanul a történelem süllyesztőjében; a német nyelv mintegy húszévtényi hivatalos uralma után visszatért hozzá az 1868. évi nemzetiségi törvény, illetve az azt megelőző számos javaslat is. Vegyük észre, hogy ezek a dokumentumok *túlnyomó részt a nyelvhasználatra vonatkozó szabályokat tartalmaznak*. A magyar politikusok zöme ugyanis a nemzetiségi kérdésnek szinte kizárólag a nyelvi – kisebb mértékben a vallási – vonatkozásait vette figyelembe, bárminemű területi vagy politikai autonómiáról, a nemzetiségek külön nemzetként való elismeréséről (a horvátok és az erdélyi szászok kivételével) hallani sem akart, miközben erre vonatkozó igényeiket a legnagyobb nemzetiségek képviselői már 1848/49-ben

¹⁰ A spanyol, az angol és a francia nyelvi jogi szabályozás vizsgálatához 1. NAGY NOÉMI: *Linguistic Diversity and Language Rights in Spain*. In: *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, No. 150. Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook of 2012. University of Law, Faculty of Pécs, 2012. 183-202. p.; *Policies and legislation on autochthonous languages in the United Kingdom*. In: *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, No. 151. Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook of 2013. University of Law, Faculty of Pécs, 2013, 129-150. p.; *Kisebbségi nyelvek és nyelvi jogalkotás Franciaországban*. JURA 2013/2. 194-207. pp.

¹¹ A nemzetiségek igencsak sérelmezték, hogy a polgári forradalom vívmányai közül kimaradt nemzeti létük és jogaik elismerése. Vö. KATUS LÁSZLÓ: *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848-1849-ben*. Kisebbségkutatás, 2002/1.

megfogalmazták.¹² Természetesen ellenpélda is akad: köztudomású, hogy például *Eötvös* az önkormányzatiság híve volt.

Az 1861. évi képviselőházi nemzetiségi bizottmány – melynek *Eötvös* is tagja volt – által készített jelentés¹³ két főelvet állapított meg a szabályozás alapjául: egyrészt „hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik”, másrészt hogy „az országban lakó minden népek [...] egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők”. A javaslat szerint a községi és törvényhatósági gyűléseken a közgyűlés döntött volna az ügykezelési nyelvről, de a kisebbségben maradt nemzetiség is követelhetne volna saját nyelvének használatát. A javaslat nem használta az államnyelv fogalmát, a magyarról mint ügykezelési nyelvről beszélt az országgyűlés és az államhatóságok esetében.

Az országgyűlés már nem tudta tárgyalni a javaslatot, mert a császár feloszlatta. Az 1865 decemberében újfent megnyitott országgyűlés 1866 áprilisában egy 40 tagú bizottságot küldött ki a nemzetiségi törvényjavaslat előkészítésére, amely egy 5 fős albizottságra bízta a konkrét javaslatok kidolgozását. 1867 februárjában a román és szerb képviselők ennek az albizottságnak nyújtották át közös törvénytervezetüket,¹⁴ mely a hat legnagyobb „történelmi országos népséget”, jelesül a magyarokat, a románokat, a szerbeket, a szlovákokat, az oroszokat (azaz a ruszinokat) és a németeket egyenjogú országos nemzetiségeknek ismerte el. A törvényjavaslat jellemző módon nem szólt a kisebb nemzetiségekről. Az egyes nemzetiségek képviselője és „a nyelvek térfkörének meghatározása” céljából a vármegyék és a kerületek „kikerekítését” irányozta elő a többségi elv alapján: „hogy azok, ha nem tisztán, úgy legnagyobb vagy nagyobb részben azon egy nemzetiségből álljanak”. Az országgyűlésen a kisebbségi nemzetek képviselőinek szabadságában állt volna saját nemzeti nyelvükön is nyilatkozhatni.

A nemzetiségi ügyben kiküldött albizottság 1867. júniusi javaslata¹⁵ az *eötvösi* kompromisszumos elvek alapján minden fórumon biztosítani kívánta a szabad nyelvhasználatot. A közigazgatás alsó és középső fokán a többségi nyelv használatának elvét követte azzal, hogy a 20%-ot elérő nemzetiség nyelvének használatát is előírta. Nem tartalmazta a magyar politikai nemzetre utalást és a magyar nyelvet továbbra is az államkormányzat ügykezelési nyelveként emlegette.¹⁶

A nemzetiségi albizottság javaslatát a szélsőséges magyar nemzeti közvélemény, különösen a megyei bizottmányok és a nacionalista érzésű sajtó túlságosan is liberálisnak találta, ezért jó egy évig „fektették”, majd jócskán át is dolgozták. A 40 tagú nemzetiségi bizottság 1868. októberi javaslatában már szembetűnő az állam hivatalos nyelvének hangsúlyozása, a középszintű igazgatásban is: a törvényhatóságok hivatalos nyelve a magyar, de megengedték, hogy a jegyzőkönyvet a 20%-ot elérő nemzetiség nyelvén is vezessék. A törvényelőkészítő központi bizottság 1868. november 12-én előterjesztett javaslata szinte változtatás nélkül vette át a nemzetiségi bizottság javaslatának szöve-

¹² L. KATUS 2002.

¹³ in: BALOGH 2002, 47–49. pp.

¹⁴ *A nemzetiségi képviselők törvényjavaslata a nemzetiségi jogokról*. 1867. február 11. In: BALOGH 2002, 51–53. pp.

¹⁵ in: BALOGH 2002, 54–58. pp.

¹⁶ Egyetlen egyszer utal „az állam hivatalos nyelvére”, a 12. §-ban; ez véletlenül maradhatott a javaslat szövegében.

gét.¹⁷ A nemzetiségi törvényjavaslat tárgyalására november 24. és december 4. között került sor. A nemzetiségi képviselők beterjesztették 1867. februári javaslatukat, valamint *Deák Ferenc* is saját törvényjavaslatot nyújtott be. *Deák* javaslata¹⁸ néhány apróbb jelentőségű tartalmi, valamint sorrendbeli változtatáson kívül egy nagyon fontos pontban tért el a törvényelőkészítő bizottságtól: visszatért az 1861. évi javaslat egységes politikai nemzet koncepciójához.

A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született *1868. évi XLIV. törvény* – Deák tervezete alapján – végül az alábbi felütéssel kezdődik: „Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja ... [E]zen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik.” (kiem. N. N.) A nemzetiségi törvény tárgyát ekképpen határozza meg: „a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni”. Ez alapján, valamint tekintetbe véve, hogy a törvény összes rendelkezése a nyelvhasználatra vonatkozik, egyértelműen megállapítható, hogy az *1868-as nemzetiségi törvényt nyelvi törvénynek kell tekinteni*.¹⁹

A törvény 1. §-ában kijelenti, hogy „Magyarország államnyelve a magyar”, emellett azonban a nemzetiségi nyelvek használatának tág teret engedett. A részletszabályok öt fő témakör köré csoportosíthatók. 1. *Törvényhozás*: Az országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve a magyar. A törvények magyar nyelven alkotatnak, de minden nemzetiség nyelvén hiteles fordításban kiadandók. 2. *Kormányzat*: A kormány hivatalos nyelve a magyar. A kormányhoz intézett beadványait mindenki anyanyelvén nyújthatja be,²⁰ a beadványokra hozott magyar végzéshez a beadvány nyelvén készült hiteles fordítás csatolandó. 3. *Törvényhatósági igazgatás*: A jegyzőkönyvek és a belső ügyvitel nyelve az államnyelv, de mindazon nyelvek is használhatók, melyeket a képviselők együtöde jegyzőkönyvi nyelvül óhajt. A gyűléseken mindenki anyanyelvén szólalhat fel. A tisztviselők a törvényhatóság területén a községekkel, magánosokkal, egyesületekkel stb. való hivatalos érintkezéseikben lehetőleg ezek nyelvét használják. 4. *Községi igazgatás*: A községi gyűlések maguk választják meg jegyzőkönyvük és ügyvitelük nyelvét; ezen kívül azt a nyelvet is használni kell, amelyet a szavazóképes tagok egy-

¹⁷ BALOGH 2002, 60–63. pp.

¹⁸ *Deák Ferenc törvényjavaslata a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában*. 1868. november 24., in: BALOGH 2002, 64–67. pp.

¹⁹ A nemzetiségi törvény Horvátországra nem vonatkozott, hiszen „a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről” külön törvény rendelkezett. Az *1868. évi XXX. törvénycikk* nyelvi vonatkozású rendelkezései értelmében a koronázási oklevél horvát nyelven is kiállítandó (2. §); Horvátország területén a törvényhozás, a köz-igazgatás és a törvénykezés nyelve a horvát (56. §); Horvátország területén a közös kormányzat közegeinek hivatalos nyelve a horvát (57. §); Horvát-szlavón előterjesztések és beadványok a közös minisztérium által is elfogadandók, s azokra válasz ugyanazon a nyelven adandó (58. §); a közös országgyűlésen és annak delegációjában a horvát nyelvet is használhatják (59. §); a közös törvényhozás által Horvátország részére alkotott törvények horvát eredeti szövegben is kiadandók (60. §).

²⁰ A beadványok anyanyelven való benyújtásának jogát a törvény 23. §-a a saját község, egyházi hatóság és törvényhatóság vonatkozásában is kimondja.

ötöde kíván. A tisztviselők a községbeliekkel azok nyelvét kötelesek használni. A községi és egyházi gyűléseken mindenki anyanyelvén szólhat. 5. *Igazságszolgáltatás*: Saját községi bírósága előtt mindenki anyanyelvét, más községi bíróság előtt az illető község jegyzőkönyvi nyelvét, saját járási bírósága előtt saját községének jegyzőkönyvi nyelvét, más bíróságok előtt pedig azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, amelyhez az illető bíróság tartozik. A tanúkihallgatást és egyéb bírói cselekményeket a bíró a perben álló felek/kihallgatott személy nyelvén eszközli. A tárgyalási jegyzőkönyv és bírói határozat nyelve a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyike lehet.

Mivel az *oktatásról* részletesen külön törvénycikk rendelkezett, a nemzetiségi törvény csupán annyit szögezett le e tárgyban, hogy a közoktatási miniszter köteles „az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik” (17. §). Emellett ezentúl is fennállt bármely nemzetiségű polgároknak éppúgy, mint a községeknek, egyházaknak „saját erejükkel vagy társulás útján” iskolákat alapítani (26. §).

A nemzetiségi törvény a maga korában Európában egyedülálló volt, azon kevés jogszabály közé tartozott, amelyek az államnyelven kívül más nyelvek használatát is engedélyezték a közzférában. Ezzel szemben az általános tendencia az volt, hogy az *abszolutizmus idején* (Angliában még korábban) *bevezetett államnyelvi rendelkezések hatása a 19. századi nemzetállamok korában még inkább kiteljesedett*. Balogh Sándor szerint a magyar törvény pozitívumait idővel az eleinte szenvedélyesen tiltakozó nemzetiségi képviselők is felismerték; nem is a törvénnyel magával, hanem annak végrehajtásával voltak a gondok.²¹

A népiskolai közoktatásról szóló, *Eötvös József* nevéhez fűződő 1868. évi XXXVIII. *törvénycikk*et egy nappal a nemzetiségi törvény után, 1868. december 6-án fogadta el az országgyűlés. A törvény értelmében „minden növendék az anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajku községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, a mennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.” Az *anyanyelvi oktatás biztosításának követelménye* az elemi és a felsőbb népiskolákra, valamint a polgári iskolákra egyaránt vonatkozott (vö. 58., 63. és 75. §). Emellett a törvény a nem magyar tannyelvű felsőbb népiskolákban, polgári iskolákban és tanítóképződékekben *kötelező tantárgyként* írta elő a magyar nyelv oktatását (vö. 64., 74. és 88. §).

Nem tagadható, hogy a két 1868-as törvény széleskörű nyelvi jogokat biztosított a nemzetiségek számára a hivatalos élet és az oktatás minden szintjén. *Andrássy* a szabályozás tartalmából egyenesen arra következtet, hogy Magyarországnak valójában nem egy, hanem több államnyelve volt, hiszen a jogszabályok rendszeres és széles körű hivatalos használatot biztosítottak a többi nemzetiség nyelvének is.²²

A vizsgált korszakban új nemzetiségi törvény nem született, oktatási tárgyú jogsza-

²¹ BALOGH 2002, 9–10. pp., 95. p.

²² ANDRÁSSY GYÖRGY: *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2013. 176–177. pp.

bály viszont több is. A népoktatási tanintézetekben történő magyarnyelv-tanításról szóló 1879. évi XVIII. törvénycikk immáron az elemi népiskolákban is *kötelező tantárgyként* írta elő a magyar nyelv tanítását, valamint a nem magyar nyelvű tanítóképzés esetében meghatározta a magyar nyelv ismeretének kötelező szintjét. Ez utóbbi konkrétan azt jelentette, hogy a tanítóképezdékben a magyar nyelv „oly óraszámossal tanítandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanítójelölt beszédben és írásban elsajátíthassa.” (1. §) A törvény az 1882 utáni időszakra vonatkozóan kimondta, hogy „tanítóul vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolákban taníthassa.” (2. §) A magyar nyelv népiskolákban való oktatására vonatkozó rendelkezést fokozatosan kellett életbe léptetni: ahol van olyan tanító, aki a magyar nyelv tanítására képes, ott a magyar nyelv oktatását a törvény hatálybalépését követő évben meg kellett kezdeni, ahol viszont ilyen tanító nincs, ott csak akkor, mihelyt „a magyar nyelv tanítására képes tanító alkalmazva leend” – azaz legkorábban 1882-ben. (4. §)

Noha a nemzetiségi képviselők a magyar nyelv oktatásának kötelezővé tételében egyenjogúságuk megsértését látták, érdemes felidézni, hogy ugyanebben az időben az Egyesült Királyságban, Spanyolországban és Franciaországban a közoktatás *kizárólag államnyelven* folyt, és a kisebbségi nyelvek tanítását nemhogy oktatási nyelvként, de tantárgy formájában sem engedélyezték. Franciaországban már az 1851. augusztus 17-i jogszabály *expressis verbis* kimondta, hogy „az oktatás nyelve kizárólag a francia”.²³ Spanyolországban először 1768-ban rendelkezett királyi kiváltságlevél a kasztíliai nyelv oktatásáról (*Real Cédula de 23 de junio de 1768*), majd az 1858-as oktatási törvény előírta, hogy kizárólag a kasztíliai nyelvet lehet tanítani az iskolákban (*Ley de Instrucción Pública de 7 de septiembre de 1858*).²⁴ Ami az Egyesült Királyságot illeti, itt külön oktatási rendelkezéseket bocsátottak ki az egyes országrészekre vonatkozóan. Anglia és Wales területén 1870-ben (*An Act to provide for public Elementary Education in England and Wales*), Skóciában 1872-ben (*Education [Scotland] Act*) vezették be a kötelező angol nyelvű közoktatást.²⁵ Írországban ugyanerről 1831-ben oktatási miniszteri rendelet (az ún. *Stanley-letter*), majd 1875-ben törvény (*The National School Teachers [Ireland] Act*) rendelkezett.²⁶

Az 1868-as oktatási törvény szabadelvű felfogásához képest ugyan visszalépést jelentett az 1879-es törvény, de a korszak fent említett nyugat-európai szabályozásainál még így is jelentősen nagyvonalúbb volt. Negatív irányban színezi tovább a képet viszont az, hogy a kormány nem adott engedélyt újabb nemzetiségi középfokú oktatási intézmények megnyitásához, valamint többet megszüntetett közülük. A nagyrócei, a zniováraljai, valamint a turócszentmártoni szlovák gimnáziumok 1874-75-ös bezárásával például a szlovákok esetében megszűnt az anyanyelvű középiskolai kép-

²³ „Le français sera seul en usage à l'école.” Idézi: VIGIER, PHILIPPE: *Diffusion d'une langue nationale et résistance des patois en France au XIXe siècle*. Romantisme 1979/25. 196. p.

²⁴ MILIAN I MASSANA, ANTONI: *Los derechos lingüísticos en la enseñanza, de acuerdo con la constitución*. Revista Española de Derecho Constitucional 1983/7. 365. p.

²⁵ DUNBAR, ROBERT: *Language Legislation and Language Rights in the United Kingdom*. European Yearbook of Minority Issues 2002/3. 98. p.

²⁶ HYLAND, ÁINE – MILNE, KENNETH (szerk.): *Irish Educational Documents Vol.1*. Church of Ireland College of Education, Dublin, 1987. 98–136. pp.

zés.²⁷ A másik oldalon azt látjuk, hogy a magyar nyelv oktatására vonatkozó rendelkezéseket a nemzetiségi iskolafenntartók és tanárok szabotálták.²⁸ Ez derül ki a kultuszminiszeri rendeletek sorából,²⁹ amelyek huszonöt éven keresztül próbálták a törvény végrehajtását kikényszeríteni. *Trefort Ágoston* 1885-ös rendelete például így kezdődött: „Az 1879. évi XVIII. tc. elrendelte a magyar nyelv kötelező tanítását az összes népoktatási tanintézetekben, és ámbár [...] körrendeleteimben ismételten intézkedtem az említett törvénycikk pontos végrehajtása iránt, a tanítók alkalmazásánál és a magyar nyelvnek a tantervbe felvételénél az iskolafenntartók igen gyakran tekinteten kívül hagyják a törvény határozott rendelkezéseit.”³⁰

Számos nyelvi rendelkezést tartalmazott a *középiskolákról és azok tanárainak képzéséről* szóló 1883. évi XXX. törvénycikk, valamint a *kisdedóvásról* szóló 1891. évi XV. törvénycikk is. A középiszkolai törvény a gimnáziumokban és reáliskolákban *rendes tantárgyként* írta elő a magyar nyelv oktatását (3-4 §). Az érettségi bizonyítvány magyarul adandó ki, amelyhez kérésre mellékelendő az illető iskola tannyelvén vagy latin nyelven való fordítás (22. §). A középiszkolai tanári képesítő vizsgálat nyelve a magyar, mely alól tíz évig felmentést adhat a kultuszminister (70. §). A kisdedóvásról szóló törvény az 1879-es törvényhez képest még lejjebb, a 3-6 éves gyermekekre is kiterjesztette a magyar nyelv oktatásának követelményét: „a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása összekötendő a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe való bevezetéssel” (8. §), minek okán a kisdedóvónóktól és dajkáktól természetesen megkövetelték a magyar nyelv ismeretét (12. §).

Noha az oktatási tárgyú jogszabályok a tannyelvre vonatkozó rendelkezést egyáltalán nem tartalmazták, mégis, a magyar egynyelvű, a kétnyelvű, valamint a nemzetiségi egynyelvű iskolák arányában a 19. század második felében jól érzékelhető eltolódás következett be az előbbiekre javára. Amíg 1869-ben az elemi iskolák 42,2%-a volt magyar, 47,3%-a nemzetiségi és 10,5% kéttannyelvű (magyar és nemzetiségi nyelvű), addig 1890-re az elemi iskolák 53,5%-a vált magyar, 29,5% nemzetiségi, 17%-a pedig kéttannyelvűvé. Az 1901/1902-es tanévről vonatkozó adat: 62% magyar, 19% nemzetiségi és 19% kéttannyelvű népiskola.³¹ Mindennek okát a dolgozatban nem vizsgált, ámde annál fontosabb társadalmi-gazdasági tényezőkben, valamint többek között az iskolák finanszírozásával kapcsolatos politikában kell keresni. Nyílt diszkriminációról természetesen szó sem lehetett, azonban a jogszabályok adott esetben olyan állami beavatkozást tettek lehetővé, amely főleg a nemzetiségi iskolák számára volt sérelmes. Példának okáért a *községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről* szóló 1893. évi XXVI. törvénycikk az államségély nyújtását a tanítók alkalmazásánál és fegyelmi ügyénél történő állami be-

²⁷ BALOGH 2002, 11., 102. p.

²⁸ Az 1879-es törvény végrehajtásának nehézségeihez l. KÉRI KATALIN: *Az 1879:XVII. törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig – Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez*, in: Nagy Mariann (szerk.): *Híd a századok felett – Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. University Press Pécs, 1997.

²⁹ Ezek 1879-ben, 1882-ben, 1883-ban, 1885-ben, 1890-ben, 1902-ben és 1905-ben születtek (1882-ben és 1905-ben kettő is).

³⁰ *Trefort Ágoston vallás- és közoktatásiügyi miniszter valamennyi kir. tanfelügyelőséghez, egyházi főhatósághoz és közigazgatási bizottsághoz intézett 20301/1885. sz. rendelete*, in: BALOGH 2002, 122–124. pp.

³¹ BALOGH 2002, 9. p., 173–374.

avatkozás lehetőségéhez kötötte. Utóbbinak különösen az „államellenes irány” esetén volt jelentősége, amely többek között az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása elleni vétségben nyilvánulhatott meg (13. §).

Az oktatási tárgyú jogszabályok sorát megszakítva, az időrendi egységet megtartva itt kell említeni *A község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvénycikket*, amely elrendelte, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve lehet, amelyet egy kifejezetten e célból alakítandó, a belügyminiszter felügyelete alatt álló bizottság fog megállapítani. Ugyan a törvény nem mondta ki, hogy a hivatalos névnek magyarnak kell lennie, de a gyakorlatban a két- vagy többnyelvű települések esetében ez a szabály érvényesült.³² A törvény értelmében az állami, törvényhatósági és községi, valamint egyéb hivatalos iratokban, községi pecséteken, bélyegzőkön és jelzőtáblákon, továbbá a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben, térképeken, nyomtatványokon és pecséteken kizárólag a hivatalos nevet szabadott feltüntetni, de többek között az iskolai tankönyvekben és nyomtatványokon zárójelben másik elnevezés is szerepelhetett (5. §).

IV. Nyelvi jogalkotás a dualizmus végóráiban

Amint fentebb már említettem, az 1879-es oktatási törvény végrehajtását számos vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet próbálta kikényszeríteni – kevés sikerrel. *Berzeviczy Albert* kultuszminiszter 1904-es törvényjavaslatához fűzött indoklása rámutatott, hogy „a kizárólag nem magyar tannyelvű felekezeti iskolákból magyarul beszélni tudó gyermek alig kerül ki”, és „1340 olyan elemi népiskolánk van, amelyben a magyar nyelv nem tanított” (az 1901/02-es tanévre vonatkozó adat).³³ A kormány úgy ítélte meg, itt az ideje a szigorúbb fellépésnek. *Berzeviczy* tervezetét a nemzetiségi értelmiség erős ellenérzéssel fogadta, s noha abból a *Tisza István*-féle kormány bukása miatt nem lett törvény, tartalma jelentős részben bekerült a későbbi kultuszminiszter, *Gróf Apponyi Albert* nevével fémjelzett törvénycsomagba.³⁴

A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti tanítók járandóságairól szóló 1907. évi XXVII. törvény kapcsán két dolgot kell kiemelni. Egyrészt, hogy – részben az egyébként üdvözölhető fizetésemelés és az ehhez nyújtott államszegély feltételeként – az eddigieknél is jelentősebb állami beavatkozást tett lehetővé a községi és felekezeti iskolák autonómiájába. Példaként említhető az állam fegyelmi joghatóságának megállapítása. Fegyelmi vétségnek minősült többek között az, ha a népiskolai tanító „a magyar nyelv tanítását elhanyagolja, vagy azt nem a jelen törvény[ben] [...] kitézített célznak megfelelő átlagos eredménnyel tanítja” (22. §). Másrészt a törvény immáron az oktatási nyelvre, valamint a magyarnyelv-tudás elérendő szintjére vonatkozó előírásokat is tartalmazott. Ami az előbbit illeti: „A hol magyar tannyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, a melyekben állandóan vannak ma-

³² KÁPOLNAI IVÁN: *A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913)*. Statisztikai Szemle 1997/8-9. 767–770. pp.

³³ A 17 299 népiskolából 3343 (19%) volt nemzetiségi egytannyelvű, ezeknek pedig 97%-a (3249 iskola) volt felekezeti fenntartású. Vö. BALOGH 2002, 173–174. pp.

³⁴ BALOGH 2002, 175. p.

gyar anyanyelvű növendékek, [...] ezek számára a magyar nyelv használtassék mint tannyelv; ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a huszat eléri, vagy az összes beírt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban.” Az elemi népiskolák ismétlődő tanfolyamain a tanítás nyelve egységesen a magyar lett (18. §). A magyar nyelv oktatásának mértékét a nem magyar tannyelvű iskolákban akképpen határozták meg, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni” (19. §).

A *Lex Apponyi* parlamenti tárgyalása hatalmas port kavart, az Országház falain kívül is tiltakozó akciókhoz vezetett. Ennek ellenére a törvény végrehajtása hatályba lépése után azonnal elkezdődött, és tovább szította a magyarság és a nemzetiségek közötti ellentétet.³⁵ Nem fogadta kitörő lelkesedés az *1907. évi XLIX. törvénycikk* sem, amely a vasút szolgálati nyelveként a magyart határozta meg (Horvátországban a horvát nyelv ismeretét is megkívánták a vasúti alkalmazottaktól). A *polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk* alapján az igazságszolgáltatás nyelve immáron egységesen a magyar – ezt a törvény *expressis verbis* nem mondja ki, de a nyelvi vonatkozású részlet-szabályokból egyértelműen következik. Garanciális szabály, hogy „ha akár a tárgyalás folyamán, akár azon kívül oly személy hallgatandó meg, aki magyarul nem tud, tolmácsot kell alkalmazni” (229. §). Hiába voltak a korszakban pozitív intézkedései³⁶ is a magyar kormánynak, a nemzetiségek ezeket a gesztusokat már nem értékelték. Az ország belesodródott az első világháborúba, és a vesztes küzdelmet lezáró békeszerződés radikálisan új alapokra helyezte a nemzetiségi-nyelvi kérdést hazánkban.

V. Kitekintés és záró következtetések

A jogszabályi környezet bemutatása után vessünk egy pillantást a népszámlálási adatokra! Míg a 19. század közepén a magyar etnikum aránya 40% volt, addig 1880-ra ez az arány 45%-ra növekedett, a századfordulón 51,5%-kal átlépte a többségi küszöböt, majd 1910-ben elérte az 54,5%-ot.³⁷ *Romsics* ez alapján megállapítja, hogy „az 1867 utáni magyar homogenizációs politika nem volt teljesen eredménytelen”.³⁸ A másik oldalról viszont azt látjuk, hogy *1900-ban az anyaország népességének 41%-a, a nem magyar anyanyelvű lakoságnak pedig 84%-a nem tudott magyarul*, tehát egynyelvű nemzetisé-

³⁵ BALOGH 2002, 199–200. pp.

³⁶ A legfontosabb rendelkezések: A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 152 635. sz. körrendelete valamennyi vármegyei törvényhatósághoz a vármegyék járási tisztviselőitől megkívánandó nyelvismeretről; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. évi 1797. eln. sz. megkeresése valamennyi főtisztelendő egyházi főhatósághoz a hitoktatás nyelvéről a népoktatási tanintézetekben; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. évi 114 000. sz. rendelete (utasítása) az állami elemi népiskolákban a nem magyar anyanyelvűek kiegészítő nyelvként való felhasználásáról, és mint tantárgynak tervszerű tanításáról. In: BALOGH 2002, 201., 205., 206–209. pp

³⁷ BALOGH 2002, 5. p.

³⁸ ROMSICS 2002, 15. p.

gi beszélő volt. 1910-re ez az arány 35, illetve 77,5 %-ra csökkent.³⁹ Ehelyütt csak néhány kortárs európai példát említve összehasonlításként, a 19-20. század fordulóján Írország 4,5 milliós lakosságának mindössze 14,4%-a tudott írül, és alig fél százalékuk (21 000 fő) volt egynyelvű ír beszélő!⁴⁰ Skóciában az 1891-es census szerint a népesség 6,3%-a, mintegy 254 000 fő beszélt ősei skót gael nyelvét.⁴¹ Walesben az 1901-es népszámlálás szerint sokkal jobb volt a helyzet abból a szempontból, hogy a népesség mintegy fele, 929 800 fő tudott velsziül, de csak 280 900 fő (15%) volt egynyelvű velszi (aki tehát egyáltalán nem tudott angolul).⁴² Franciaország még Angliánál is hatékonyabb homogenizációs politikát folytatott: Grégoire apát 1794-es jelentése⁴³ szerint az akkor 25 milliós lakosságból 6 millióan egyáltalán nem ismerték a francia nyelvet, további 6 millióan alig tudtak rajta egy épkézláb beszélgetést lefolytatni, és mindössze hárommillióan beszéltek anyanyelvi szinten. Alig száz év leforgása alatt sikerült elérni, hogy gyakorlatilag az egész ország tudjon franciául. Ha ezzel vetjük össze a 20. század eleji Magyarország nyelvi térképét, akkor felmerülhet a kérdés: Valóban ennyire tehetetlen volt a magyar politika és jog a nemzetiségekkel szemben, hogy még asszimilálni sem tudta őket rendszeren, vagy a jogalkotásban testet öltő uralkodó álláspont ezt nem is tűzte ki céljául?

A kérdést ehelyütt nyitva hagyva véleményem szerint bizonyítottnak tekinthető, hogy a vizsgált korszak nyugat-európai trendjéhez a magyar jogrendszer jóval szélesebb körű nyelvhasználati jogokat biztosított a nemzetiségek számára. Spanyolország, az Egyesült Királyság és Franciaország nyelvi jogi szabályozásának és nyelvpolitikájának vizsgálata⁴⁴ alapján ugyanis megállapítható, hogy ezen országokban a legalább az abszolútizmus korától nyomon követhető *nyelvi homogenizáció* – azaz az államnyelv használatát előíró, valamint a kisebbségi nyelvek használatát tiltó, helyenként büntető rendelkezések sorozata – a *birodalmi törekvések eszközeként* jelent meg, majd a 18-19. századi nemzetállam-eszméhez jól illeszkedő, az „egy nemzet–egy nyelv” koncepciójában testet öltő *restriktív szabályozásban* csúcspontot ért el. Ehhez képest Magyarország mintegy nyolc évszázadon keresztül érintetlenül hagyta területének nyelvi-nemzetiségi sokszínűségét. A nemzetiségi kérdést éppen azért övezte ekkora feszültség a 19. században, a magyar államnyelv bevezetése azért ütközött ekkora nemzetiségi ellenállásba, mert hazánk Nyugat-Európához képest megkésve csatlakozott be Európa nemzetállami törekvéseinek áramlatába. A magyar politikai nemzet fogalmának túlhangsúlyozása, majd az erőltetett magyarnyelv-tanítás ugyan éles váltás volt a korábbiakhoz képest, ettől függetlenül viszont nem vonható kétségbe, hogy Magyarország 19. századi nyelvpolitikája összességében sokkal megengedőbb volt, mint a korszak legtöbb európai országé.

³⁹ *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása: Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1912. 7. p.

⁴⁰ PINTÉR MÁRTA: *Nyelv és politika Írország történetében.* Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2008. 153. p.

⁴¹ DUNBAR, ROBERT: *The ratification by the United Kingdom of the European Charter for Regional or Minority Languages.* Ciemen Working Papers (10) 2003, 11. p.

⁴² STEPHENS, MEIC: *Linguistic minorities in Western Europe.* Gomer Press, 1976. 146. p.

⁴³ *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser la langue française* (Jelentés a nyelvjárások megsemmisítésének szükségességéről és eszközeiről, valamint a francia nyelv használatának egyetemessé tételéről). Online elérhető: <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/gregoire-rapport.htm>

⁴⁴ L. 10. lj.

